

Horányi Károly

Márai Sándor levelei Újváry Sándorhoz

Az alábbi válogatás Márai Sándornak Újváry Sándorhoz 1972. június 6-a és 1988. március 2-a között írt százötvenegy leveléből készült. A nyugati magyar irodalom neves alakjának, az író és kiadó Újváry Sándornak hagyatéka az MTA Könyvtárának Kézirattárában található. Újváry egy 1982. november 7-i levelében már levelezésének, kézíratainak sorsáról töprengett, mintegy tanácsot kérve Máraitól, s számba vette a megőrzésre alkalmasnak látszó helyeket. Márai válasza némiképpen magyarázza azt a tényt, hogy Újváry iratainak gyűjteménye – és benne Máraival folytatott levelezése – miért került az Akadémiai Könyvtárba. „Kedves Barátom, kérdésére, mit gondolok levelezésünk esetleges letétbe helyezéséről, csak azt felelhetem, a levelében említett három cím egyikét sem tartom megfelelőnek – írta postafordultával. – Ha egyáltalán szükség van ilyesmire, a Magyar Tudományos Akadémia az a hely, ahol levelezést és más írásokat szívesen látnék spirituszban, – már ha ott vállalják az ilyesmit. A Magyar Tudományos Akadémiának tagja voltam (1942 levelező, 1946 rendes tag*) – most nem tekintem magam az intézet tagjának, mert az időközben bekövetkezett változások megszüntették az Akadémia szuverenitását. A letét csak akkor időszerű, ha Magyarországon megszűnt a kommunista kormányzat. Addig a leveleket és minden mást tanácsos borítékban tárolni.” Levelezésük – Márai akaratához híven – csak 1993-ban vált a kutatás számára hozzáférhetővé.

Bár irodalmi munkássága is jelentős volt, Újváry Sándor élete főművének – amint ezt több visszaemlékezés is tanúsítja – egyszemélyes vállalkozását, a Griff kiadóvállalatot tartotta, melynek legnagyobb érdeme szerinte Márai Sándor műveinek megjelentetése volt. Újváry Sándor és Márai Sándor életrajza néhány ponton hasonlóságot mutat. Mindketten – ha egy rövid ideig is – a Sorbonne hallgatói voltak, hasonló emigrációjuk kezdetének időpontja is: Újváry 1947-ben, Márai 1948-ban hagyta el az országot, s egyikük sem érthette meg annak a társadalmi, politikai rendszernek a bukását, mely elől kivándorolni kényszerültek. Márai egy évvel sem élte túl Újváryt, aki 1988. április 11-én hunyt el. De ezek az érintkezési pontok csak visszatekintve válhattak többé a pusztá véletlennél. Esetükben a szerző és a kiadó munkakapcsolata mélyült baráti viszonyná, s ennek folyamatát levelezésük végigkíséri. Halász Péter Újváry Sándort búcsúztatva mondta: „Ő adta ki Márai *Judit és az utóhang* című új regényét, a *Béke Ihtakában-t*, az *Ítélet Canudosban-t*, a *Rómában történt valami* című regényt, Márai hangjátékainak, verseinek gyűjteményét, újabb *Naplóit*. A kaliforniai San Diegóban élő íróval rendszeresen telefon-összeköttetésben állott. Április 10-én este Máraival beszélt utoljára telefonon, gratulált az író másnapi, 88. születésnapjához. Valójában ez volt búcsúja Máraitól.”

A hetvenes évek közepétől Újváry haláláig rendszeres volt a levelezésük, sok esetben mégis töredékesnek érezni, mivel soraik nem egészíthetőek ki a München és Salerno, illetve München és San Diego közötti távolsági beszélgetéseik tartalmával, sokszor csak következtethetünk arra, hogy a szövegben szereplő név, állítás egy telefonon korábban elhangzott dologra utal vagy válaszol. Márai leveleinek tartalma elsősorban műveinek kiadására vonatkozik, de ahogyan az ösztönös távolságtartása feloldódik, helyet kapnak a személyes közlések, s nem érdektelenek azok az általánosabb reflexiók sem, melyeket egyéni sorsának történéseihez vagy a hazai és nagyvilágbeli eseményekhez fűzött. A levelezés teljes ismerete aligha módosítja lényegesen az író utolsó éveinek a közelmúltban kialakult képét, részletgazdagságához azonban minden bizonnyal hozzájárulhat.

E levelekből is kirajzolódik Márainak az otthoni állapotokhoz, az emigrációhoz, a nyugati magyar irodalomhoz való viszonya, megtudni, hogyan ítélte meg egyes műveit, milyen fontosságot tulajdonított nekik munkásságában. Érdekes például, hogy a nemrégén külföldön nagy közönségsikerű arató, *A gyertyák csonkig égnek* című regényéről miképpen vélekedett: „Én nem szerettem ezt a könyvet, romantikus korszakomban írtam, iparkodom elfelejteni.” Leveleiben felbukkannak – olykor vallomásszerűen megidézve – azok is, akiknek munkássága öregkorában is meghatározó volt számára: „Ha elmegyünk innen, Krúdyt viszem magammal és egy teljes Arany Jánost. Ebben a két kötetben számomra benne van, sűrítve, amit így nevezek: »haza«.” Mindennapjairól szólt, arról, milyen szerepet tölthet be a nyelvhez való viszony, az irodalom egy emigráns író életében: „Egyelőre a külföldi magyar könyvkiadás már inkább hobby (író és kiadó számára) mint hivatás és mesterség. – De a hobby is jobb, mint a közöny és süket tespedés. Majd minden napot azzal zárok, hogy éjfél után, úgy kettő felé, régi és újabb magyar verseket olvasok. Számptalan a rigmusos pamflet (minden korban, a török időkben, mint ma) és ritka a vers, amiben parázslék a költészet nukleáris ereje. De magyar líra tanúság, hogy volt és bizonyosan van egy magas igényű szellemiség, – majd mindig pesszimista, de mindig erőteljes.” E levelekből is kiderül, hogy 1983-tól 1986-ig a *Krimin* dolgozott, egy bűnügyi regényen, mely azért lehet újdonság a műfaj történetében – amint Újvárynak alighanem egy telefonbeszélgetés alkalmával mondhatta –, mert az ártatlant keresik, és nem a bűnöst. Azonban hiába üzenté Újváry a művel kapcsolatban: „remélem, Isten segítségével megérjük annak is sajtó alá rendezését” – Márai 1986. július 18-i levelével egy időben elküldte a kéziratot, de kiadását már nem is tervezhették. Czigány Lóránt Márai naplójáról írott recenziójában fölvetette a kérdést: kihívást látott volna Márai a krimiírásban, bizonyítandó, hogy minden hangszeren egyformán tud játszani, vagy el akarta vonni figyelmét a lehatárolt lét terhéről? Erre a kérdésre a levelezést olvasva sem kaphatunk választ.

Melankóliával szemlélte Márai a nyelvi, szellemi hazát és a mindennapi közeget feloldhatatlanul elválasztó idegenséget. „Most éppen XVI. századbeli magyar prózát olvasok (Heltai Gáspár, Bornemisza Péter) – írta 1982 nyarán –, gyönyörűség a nyelvújítás előtt 200 évvel szóló magyar nyelvet itt, a nagy

messzeségben hallani.” A közlés felidézi egy későbbi, naplójába jegyzett gondolatát a horizontális hazáról, mely omladékony és változékony, illetve a vertikális hazáról, mely tömör, az ércnél maradandóbb.

1

Salerno, 1976. augusztus 3.

Igen tisztelt Uram,

köszönöm levelét. Érdeklődéssel várom a könyveket, melyeket a címemre küldött.

Levele felidézte a találkozásokat, amikor utolszor láttuk egymást. Időközben sok minden történt, – örömmel olvastam levelében, hogy nem vesztette el kedvét, és még mindig vállalkozik könyvek kiadására. (Ami a konzumcivilizáció mostani menetében nem könnyű vállalkozás.)

Ami kérdését illeti, – gondol rá, hogy kiadja magyar nyelven *Sértődöttek* című regényem harmadik, kéziratban maradt kötetét, vagy éppen a teljes három kötetet, – válaszom sajnós tagadó. Magyarországon 1948 augusztusáig – ez a dátum, amikor elhagytam az országot – megjelent könyveim semelyikét sem szándékozom külföldön magyar nyelven megjelentetni. A *Sértődöttek* egy regényciklus befejező része. A harmadik, már fiókban maradt kötet egybefoglalja a ciklus (*Zendülők, Féltékenyek, Sértődöttek*) előző, összesen öt kötetét; csak olyan olvasó számára érthető, aki ismeri az előző köteteket. De, ismétlem, máskülönben sem szándékozom ez idő szerint Magyarországon megjelent könyveim egyikét-másikat külföldön megjelentetni.

Minthogy Ön újfent kiadói tevékenységet kezdett, kérdésére válaszolva látok egy lehetőséget kettőnk kollaborációját illetően. Az elmúlt több mint negyedszázadban, idegenben, tíz új írást adtam ki könyv alakban: köztük kettőt saját kiadásomban. (*San Gennaro vére*, regény, 1966 – és *Napló 1958–67.*) Mindkét könyv az utolsó példányig elfogyott, – mindkettő, kevés (1000) példányban készült. Az elmúlt tíz évben többször fordultak hozzám példányokért, de új kiadás nem lévén, nemleges volt a válasz. Azt hiszem, időszerű lenne elsőbbsen a *San Gennaro vére* című regény második kiadása.¹ (A könyv megjelent németül – *Das Wunder des San Gennaro*, Holle Verlag, Baden-Baden; s elfogyott. Kilencvenperces televíziós játék formájában közvetítette a Norddeutscher Rundfunk, Hamburg.)

Nem tudom, ismeri-e a könyvet? Mindössze két házi példányom maradt. De nyugati nyilvános könyvtárakban (esetleg a Sz. E. R. könyvtárában) bizonyosan lehet találni egy olvasópéldányt. Ha ennek a regénynek új kiadása érdekli, megbeszélhetjük a tennivalókat.

Jó egészséget, eredményes kiadói munkásságot kívánok.

Szíves üdvözlettel híve

Márai Sándor

2

Salerno, 1976. augusztus 31.

Igen tisztelt Uram,

mellékelten küldöm vissza az aláírott szerződés másodpéldányát.

Az új kiadással kapcsolatban a regény eredeti szövegén nem kívánok változtatni semmit. Ami mármost az előállítási lehetőségeket illeti: ha megkönnyíthetem a kiadást azzal, hogy egy (utolsó előtti, birtokomban lévő) fűzött példányt rendelkezésére bocsátok, akkor, fájó szívvel, de „feláldozom” ezt a példányt, és elküldöm a címére. Az ofszet kétségtelenül olcsóbb eljárás, mint az új szedés.

A „fülszöveget” megkísérlem papírra tenni, ha itt lesz az ideje.

Eloolvastam az *Osztrigamérgezést*² és a *Tücsökzenét*³, amit szíves volt címemre küldeni. Előbbi beváltja, amit a műfaji megjelölés ígér: csakugyan „vidám regény”. Az olvasó sok helyt hálásan mosolyog, mert a szerző megajándékozta humorral, ami manapság ritka ajándék. Az olasz típusok karikatúrák, van ilyen olasz is. (És van másféle is, szomorúbb, nincs mit nevetni rajta.) A *Tücsökzene* felüdíti az olvasót: a verselés biztos, cifrázás nélküli hangütése, a nyelvezet természetes jó íze, a regös hang, amelyből nem esik ki a bájos provence-i mese, – szkizoid motyogások korában, amit ma költészet jelzéssel tálalnak, jóleső változatosság. A Teleki-rajzok is derűsek, tudatosan naivak, felnőtt-mesekönyvbe valók. A kiállítás mintaszerű, gavalléros.

Erősítő című regényem az előállító nyomda kizárólagos jogosultsággal terjeszti. Mellékelek egy hirdetést. – Az *Ítélet Canudosban* elfogyott; a *Föld, Földből* már csak kevés példány maradt. Valószínűleg a nyári szabadságolások okozták, hogy késtek választ adni az érdeklődésre.

Maradok szívélyes üdvözlettel:

Márai Sándor

3

64 Via Trento

84100 SALERNO (Italia)

1977. március 8.

Igen tisztelt Uram,

köszönöm, hogy egyetértéssel írt a naplókötetről, de tiltakozom az ellen, hogy akármely írásom Prousthoz mérjék: az ő rejtélyes nagyságához senki nem mérheti magát, én legkevésbé.⁴ A századvég nagy orosz íróit, aztán Hardyt, Jókait követően – és sok más, rendkívül tehetséges e századbéli író életműve mellett – Proust egyedülvaló szellemtörténeti fenomén. És ahogy alkonyodik ez a század, úgy válik elő a homályból ez a titokzatos remekmű, valamilyen tellurikus fénnel, ahogy az égalja parázslík. Érthetetlen és csodálatosan nagy író.

Ami a „tevékenységet” illeti: Goethe, a vége felé, azt mondta, öreg ember minden napot úgy kell lásson, mint egy miniatűr csatateret: „die Eroberung des Tages”, ez a feladat. Nem nézni előre, sem hátra, csatateret csinálni a napi tennivalókkal kapcsolatban és kisebb-nagyobb ütközetek, csetepaték megvívásával tölteni el a napot. Kíséreljük meg, nem tehetünk okosabbat.

Mellékelten küldöm vissza a megállapodást. Egy mondatot kihúztam, mert általánosságban nem vállalhatok ilyen költségterhelést: ha szükség lesz reá, ad hoc megbeszélhetjük.⁵ Színpadi műveknél szükséges lehet egyidejűleg több példány, de prózai elbeszélő művek libasorban jutnak el a kiadókhöz, egyszerre mindig csak egy ítéhet.

A kefelevonatokat visszaküldtem. Két helyt átugrott néhány sor a hibás oldalra, remélem, ezt megfelelően korigálják. Máskülönben jó a szedés.

Jó munkát, jó egészséget kívánok

híve

Márai Sándor

4

Salerno, 1977. július 8.

Igen tisztelt Újváry úr,

VI. 21-ről keltezett levelét és az abban felsorolt könyveket megkaptam. Tegnap megérkeztek a *San Gennaro*-regény kötött példányai is, sokáig utaztak, ezért elébb elküldöttem a címére egy kartonkötéses, dedikált példányt. Ez is visszaérkezett tegnap, így aztán egyidejű postával küldök címére egy vászonkötéses, dedikált példányt. A kötött példányok is kiválóan gondos szép munka.

A Krúdy-fordítások egyikét, *Die rote Postkutsche*-t már régebben olvastam. A *Sindbad* kötetet most kezdem olvasni. De már az első benyomás olyan, mintha például olaszra fordított angol verset olvasnék, vagy valami hasonló. Ami Krúdyban sajátosan és mesterien egyéni, az nem a történet, inkább a hang, az atmoszféra. Nehéz elképzelni, hogyan jut a német olvasó ennek a varázsos világnak, Krúdy világának közelébe.

Az Ön elképzelése a *Sindbad geht Heim* német kiadásával kapcsolatban (három kötet, tokban) számomra nem túlságosan vonzó.⁶ Úgy festene, mintha egy kincsekkel megtömött uszály nyomában vontató kötélén úszna egy ladik. A *Sindbad geht Heim* láthatatlan és névtelen hőse egy nagy író, akinek valóságban Krúdy volt a neve, – de a könyv nem annyira erről a személyről, mint inkább a „másik Magyarországról” akar hírt adni, ahogyan ezt egyik levelemben írtam. Belátom, nehéz a túltömött német könyvpiacra ilyen könyv számára kiadót találni. Önre bízom, mit tart eredményesnek, – én persze szívesebben látnám, ha a *Sindbad geht Heim* tok nélkül, a saját lábán sétálna át a német könyvpiacra.

Kérdi, elkészült-e a *Csak jót vagy semmit* kézírata? Félreértés történt, mert ez a regény már megjelent *Rómában történt valami* címmel. A német fordítás számára megmaradt az eredeti cím: *Über Tote nur Gutes*.

Várom a *Napló 58–67* új kiadásának szerzői példányait. – Természetesen örülni fogunk, Bieler lelkész úr és én is, ha a Radnóti-émlékelőadásokról hír jelenik meg magyar folyóiratban.⁷

Remélem, a szanatóriumi tatarozás eredményes volt, és kívánok Önnek energia-töltést a nyári pihenőben, jó egészséget.

Tisztelettel és jó kívánságokkal

híve

Márai Sándor

P. S. Ön szíves volt érdeklődni, készül-e kiadás számára valamilyen új írás? Körmölök, (reggelenként, a napi penzum 1 kéziratoldal, nem több, – aztán csak jegyzetelés, tatarozás). Elkészül-e, amivel bajlódom, más kérdés. Ha sikerül, jelentkezem és megbeszéljük, mi a tennivaló?

Salerno, 1977. július 27.

Igen tisztelt Újváry Úr,

levelét és a Krúdy-kötetet Zajtai úr^s volt szíves átadni. Mindkettőt köszönöm. A Krúdy-írásokat (némelyik 70 éves távlatból szólal meg) úgy kortyolom, mint egy pókhálós üvegben maradt nagyon régi dió-pálinkát, – mindegyik írás íze, illata klasszikus. Köszönöm, hogy elküldte a könyvet.

Örömmel olvastam, hogy lát lehetőséget a Szindbád-könyv német kiadásával kapcsolatban. Ha csak 1.000 példányban is, jó lenne, ha ez a könyv német nyelven megszólalna és hírt vinne idegenbe a „másik Magyarországról”. Reméljük, sikerül.

Amit az egykori Révai-cég raktárában maradt könyveim sorsáról hallott, megfelel a valóságnak: 1948 nyarán, amikor elhagytam Magyarországot, mintegy 30.000 példány maradt a vállalat raktárában. Ezeket aztán nyugati magyar könyvesboltokban kemény valutáért utolsó példányig kiárusították, és az így befolyt, jelentékeny összeget természetesen ugyancsak államosították, – mint minden egyebet.

A magyarországi cenzúra mostanában vagy hanyag, vagy válogatós: én is visszakaptam onnan „Retour, convention of Tokyo”, stb. jelzésű könyvküldeményeket.⁹ De néha-néha átcsúszik egy-egy példány. A Helsinkiben megpecsételt egyezmény, amely biztosítja „az eszmék szabad áramlását”, inkább egyoldalúan működik: a vasfüggönyön túlról az eszmék szabadon áramlanak Nyugatra, de fordított irányban még vannak akadályok. Különös, hogy ezek az állig felfegyverzett parancsuralmi kormányzati rendszerek milyen fogvacogva félnek a könyvtől, melyben egy író – valahol, valahogyan – szabadon fejezi ki gondolatait. Sok mindent elnéznek, de ha valaki szabad sajtót követel, megszólal a rendőr, vagy éppen megindulnak a szovjet tankok.

Örülök, hogy – amint írja – a *San Gennaro*-regény indulása nem volt kedvezőtlen. Ha alkalmilag lenne szíves megküldetni valamilyen külföldi (vagy magyarországi) megemlékezés másolatát, hálás lennék.

Remélem, a szanatóriumi tartózkodás hasznos volt. Az ilyen salaktalanítási kúrák (azt hiszem, németül „Entschlackung” a műszó) talán használnak az egészségnek; de bizonyos, hogy használnak a karakternek. De nem elég kivinni a szervezetből a káros toxinokat (nikotin, koffein, alkohol) – ugyanakkor meg kell kísérelni, hogy salaktalanítsuk a tudatot a sok fölösleges, lerakódott szutyoktól, bosszúság, hiú remények, vagy éppen haragok, képzelgések mákonyától. Ez nem könnyű, de nem is lehetetlen.

Kívánok Önnek nyári pihenőt, teljes egészséget. Igaz tisztelettel híve

Márai Sándor

Salerno, 1977. augusztus 4.

Igen tisztelt Újváry úr,

megkaptam levelét, az ahhoz mellékelte szomorú emlékeztetőt (utóbbit mellékelten küldöm vissza)¹⁰ és a csekket, mely a *Napló 58–67* új kiadásának példánytöbbségét illető honoráriumot fedezi. Mindjét köszönöm.

Egyidejű postával feladtam címére a *Szindbád* magyar kiadásának egyik példányát. Ez a példány az *egyetlen*, amely birtokomban van, ezért kérem, ha megmutatta a német kiadónak, legyen szíves azt *ajánlva* címemre visszaküldeni, mert nem látok módot arra, hogy még egyszer ilyen példányt szerezzek.

Amit arról ír, hogy a Révai-cég „jogutódját” (ez a megjelölés ebben az esetben kissé ezoterikus) perelni lehetne ott raktáron maradt és a kommunisták által kéz alatt kiadásított könyveim honoráriumában, számomra nem járható út, mert én a kommunista rendszertől semmiféle címen semmiféle pénzbeli juttatást nem fogadok el, úgynevezett „kártérítést” sem. Nem fogadok el azért, mert nem állok oda, kalappal a kezemben, és az amerikai állampolgársági okmánnyal a zsebemben, *egyéni kártérítést* követelni akkor, amikor az otthoniak, tehát tízmilliónál több ember, *semmiféle kártérítést nem tudnak követelni ettől* a rendszertől: a birtokos a birtokért, a vállalkozó a vállalkozásért, s minden magyar nem követelhet kártérítést azért, mert ez a rendszer megfosztotta őket a szabad véleménynyilvánítás jogától. Egyéni követelés, a privilegizált amerikai állampolgárságot szerzett magyar származású polgár részéről, hálátlanság lenne az otthoniak teljességével szemben. Ilyesmit nem teszek. Természetesen fenntartom a kártérítés – pontosabban, az igazságtevés – jogát, de nem elébb, csak ha a magyar nép él a nemzeti önrendelkezés jogával és demokratikus, szabad és tiszta választáson kinyilvánítja, mi a véleménye a kommunista rendszerről. Ha elébb bármiféle tárgyalást kezdenék a kommunistákkal, ez azt a téves látszatot kelthetné, mintha elismerném őket vis-a-vis-nek, tehát *de jure* jóváhagynám én, a privilegizált magyar származású, azt a rendszert, amelyet a magyar nép soha nem hagyott jóvá. Tudom, vannak, akik ezt megteszik. A kommunistákkal barátkozó külföldieket Lenin így nevezte: „Ezek a hasznos hülyék.” Akik haszonleső céllal bratyiznak a kommunistákkal, azok a haszontalan hülyék.

Időközben megkaptam a *Napló 58–67* példányát, amelyet szíves volt megküldetni. Még nem olvastam, de a könyv kiállítása hibátlan, nagyon szép. Kívánom, hogy a terjesztés eredményes legyen, és remélem, egy éven belül a két új kiadást nagyjából sikerül elhelyezni.

Természetesen mindig érdekel, ha visszhangról kapok hírt, és hálás leszek, ha szíves lesz alkalmmal ilyen fotókópiázott híradást küldeni.

Zajtai úr és felesége látogatásának örültünk, és annak is, hogy jó híreket hallottunk az Ön egészségi állapotáról. Kívánjuk, hogy ez az állapot tartós legyen.

Tisztelő híve,

Márai Sándor

7

Salerno, 1977. augusztus 27.

Igen tisztelt Újváry Úr,

köszönöm augusztus 17-ről keltezett levelét. Amit arról ír, hogy a szem-állapot még nem tökéletes, együttérzéssel tölt el, de nem nyugtalanít, mert úgy tudom, az öregségnek ez a gyakori (és szerencsére a mai chirurgia és másféle terápia mellett már nem veszedelmes) velejárója türelmi játék, meg kell várni a „beérés” idejét. Legjobb az időt kellemes társaságban tölteni, magányos grüblizés nélkül, amennyire lehet. Ismétlem, személyes okom is van arra, hogy őszintén együttérezzek Önnel, az évfolyamtárssal, mert a kopási tünetek (melyeket kedves sógora és sógornője ittjártakor jóindulatúan nem vettek észre) nálam is jelentkeznek. Ebben a korban meg kell tanulni minden erénynek legunalmasabbját, a türelem erényét és a nietzschei tanács szerint úgy kell élni, mint „a görög hős, aki azért volt hős, mert a győzelem reménye nélkül harcolt”.

Érdeklődéssel várom a *Szindbád* regényre vonatkozó újabb híreket, a szedésmintát stb. Amint írtam, a regény német kiadása számomra azért lenne fontos, mert ha keveseknek is, hírt vinne a „másik Magyarországról”, amelyet a jelenbeli Magyarország árnyéka elfed. De azt, hogy igazában mi az igazság odahaza, mi pusztult el a múltból, ami pusztulásra érett volt, mi került a helyébe, ami időszerűen jó, mi az, ami alapvetően rossz – ezt az igazságot még otthon is nehéz lenne megállapítani, hát még idegenből, idegenben. Már Pilátus is a fejét vakarta, amikor válaszolni kellett, hogy „mi az igazság”? Máskülönben jövő héten várjuk ide látogatóba Bieler lelkészt és feleségét, a könyv „fordítóját”.

Remélem, időközben megkapta levelem, amelyben más kérdésekre válaszoltam. – Én kaptam Öntől 12 szerzői *Napló*-példányt, és most már, hogy átolvastam a könyvet, külön köszönöm a hibamentes előállítást. Szurkolok, hogy mód legyen eladni a két könyvet. Különös módon kapok mostanában érdeklődő leveleket magyar fiataloktól, akik '56 körül még hátulgombolós csecsemők voltak, – most már érdeklődnek.

Ami a lakáscímet illeti, azt kérem személyes használatra megőrizni, – de bérlek itt egy postafiókot (Salerno, Casella postale 31); idegeneknek meg lehet adni ezt a címet.

Sok üdvözlettel igaz híve

Márai Sándor

8

San Diego, 1980. június 19.

Kedves Barátom,

levelét együttérzéssel olvastam; hat hónapja magam is vitatkozom a „fájdalom” elnevezésű különös állapottal.¹¹ Nem tudom, mi az oka, de állandó; néha hangsúlya van, néha csak lappangó. Odaát a tudorok nem tudtak semmi értelmeset mondani, itt még nem tudtam elszánni magam, hogy orvoshoz menjek. De nem lesz elkerülhető. Szegény Kosztolányi írta egyik utolsó versében: „A fájdalom, e vad kovács / kemény pörölyvel döngöl engem / szikrázva visszanézek és / kormos dalát övele zengem.”** Ez a szép költői sor néha fedí a valóságot: vannak pillanatok vallatás közben, amikor az áldozat visszanéz kínzójára és megkérdi: „No, mit tudsz még, te dög?” Meg kell tanulni az együttélést az öregséggel egyidejű problémákkal, például a fájdalommal. Mindkettőnknek kívánom, hogy legyen erőnk jelesre vizsgázni.

Megkaptam és köszönöm a könyveket. Egy dedikált példány elmegy Münchenbe. A könyv visszhangja nagyon érdekel, ha felidéz az emigrációs irodalom állóvizében egy kevés fodrozást, már az is eredmény.¹²

A visszatérés az amerikai mindennapokba eddig különösebb akadály nélkül történt. Nyáron át ebben a szállodában maradunk, ősszel körülnézünk állandóbb szállás után.

A küldött erdélyi emlékezés érdekes. Ott mintha függetlenítenék magukat a magyar írók a környezet cenzúrájától, időnként szabadabban írnak.

A postafiók száma: P. O. Box 12474. – San Diego, Ca. 92112. – Minthogy a lakcímünk nem állandó, a posta egy részét (könyv, nyomtatvány, idegenek levelei) ide kérem; a szállodacím maradjon bizalmas. Előre is köszönöm.

Velünk most az van, amit a vulkanológusok „afterchoc”-nak neveznek: földrengéseket követően még jó ideig jelentkezik valamilyen utórezgés. Az átköltözés számunkra kisebbfajta földrengés volt, utóhatása még nem múlt el. De mindenestől azt hiszem, meg kellett csinálni.

Lola is, én is mindkettejüknek eredményes nyári pihenőt kívánunk, és abban a reményben, hogy legközelebb egészségi vonatkozásban jobb híreket hallunk, barátsággal köszöntöm,

P. S. a hajóladák az írógéppel még nem jöttek meg, rozoga úti gépen írok, ezért sok a betűhiba.

9

San Diego, 1980. aug. 2.

Kedves Barátom,

megyünk libasorban, most Komlós Aladár lépett egyet.¹³ Művelt kritikus volt, az a fajta, akiről Sainte-Beuve azt írta: „A jó kritikus az, aki megtanítja olvasni az olvasót.” Már nincs sok ilyen.

Időközben megérkeztek az itteni kikötőbe a hajóladák, melyeket előre küldöttünk. Valamelyikben ott lapul a *Harminc ezüstpénz* kézírata.¹⁴ Ha sikerül lakást találni, kicsomagolunk és elolvasom az irományt, melyet 35 év előtt olvastam utoljára, időközben nem nyúltam hozzá.

Ahogy innen látni, az emigrációs magyar (és többi hasonló) könyvkiadás a végegyengülés állapotában van. Az idősebbek, akiket még érdekelt a magyar irodalom, elfásulnak és kihalnak, a fiatalokat felszívja az idegen nyelv szellemi mágnesse. Nem kell ezeknek semmi.

Ha visszaérkezik a két kézirat, kérem, legyen szíves azokat itteni címemre nekem elküldeni.¹⁵ Elnézést kérek az alkalmatlanságért.

San Diego eddig nem volt csalódás; olyan, ahogy emlékeztünk reá: átmenet egy nagy kisváros és egy kis nagyváros között. Mindenestől nem rossz, leginkább, mert nem tudok jobbat. Ha idenéznek, ahogy írta, öröm lesz számunkra megmutatni, ami itt figyelemreméltó: van állatkert, szabadtéri zenekar, szépművészeti múzeum és Csendes-óceán.

És volt a múlt héten bösz hóhullám, az a bizonyos, amely „200 év előtt, stb.” Több volt, mint kellemetlen; inkább veszélyes volt. De aztán lélegzett egyet a Pacific, és most mi is lélegzünk.

Örülök, hogy eljutott a könyvből néhány példány Magyarországra.¹⁶ Azt hiszem, érdekes lenne egy példányt küldeni a következő címre: Jozsef Meliusz, 71296 Bucuresti, s. p. 63 – Str. Amiral c. Boleren 8. – R. S. Roumanie. Nem ismerem személyesen, de a levelei szerint van jó szándék az ottaniakban.

Kedves Feleségének, kérem adja át mindkettőnk legjobb kívánságait,

sok jó üdvözlettel híve

San Diego, 1980. okt. 19.

Kedves Barátom,

a beköltözés napján az új lakás levélszekrényében az Ön levele volt az első üzenet a külvilágból. Jólesett a baráti jeladás.

Megkaptam, még a szállodában, szept. 26-ról kelt levelét és a luganói képeslapot. Remélem, az üzleti és egészségi gondok időközben enyhültek. Luganóban háromszor jártam, festői kis hely, ahol plasztikusan vegyül mindaz, ami a németben és az olaszban ellenszenves. De remélem, ennek dacára jól érezték ott magukat.

A lakás egyelőre megfelelőnek tetszik, a valóság természetesen csak a mézeshetek múltával tetszik ki. Szép helyen épült a ház, az ablakok egy ritka szépségű pálmákkal, tropikus cserjékkel megáldott parkra nyílnak. A berendezést iparkodtunk az eredeti tervnek megfelelően egy trappista kolostorcella stílusában tartani, tehát mindenből csak a legszükségesebbet. Az ilyen helyen obligát felírást – »memento mori« – nem szögeltük a falra, mert ezt a szöveget már betéve tudjuk.

A hír, hogy Cs. Szabó László is besorakozott az emigráns magyar írók libasorába, akik hazajárnak vendégeskedni a kommunista Budapestre, sajnálatos. De nem meglepő.

A hajóladák megérkeztek, – hat testes állat – most majd agnoszkálni kell, mi van a bendőjünkben, és spirituszba rakni a fossilok közül azt, amit talán érdemes. Az elmúlt öt hónap strapája most kezdi kiadni az utórúgásokat, nem tudom, mikor lesz erőm és érkezésem kiásni a ládák mélyéről a részben már avas és penészes irományokat, köztük a *Harminc ezüstpénz* kéziratát. Ha sikerül ez a bányászmunka, hírt adok róla.

A német, angol kéziratok még nem érkeztek vissza. Sajnálom, hogy ezzel a sziszifuszi munkával fárasztottam a Griffet.

Az új lakáscímet kérem szíveskedjék megtartani személyes levélváltásunk céljára. Nyomtatványok és esetleges idegen érdeklődők részére marad a postafiók. (P. O. 12474, San Diego, Ca. 92112.)

Jó egészséget kívánunk mindkettejüknek, jókívánságokkal és barátsággal.

San Diego, 1980. XII. 12.

Kedves Barátom,

nov. 26-ról és december 5-ről keltezett leveleit megkaptam, – az elsőre eddig nem válaszoltam, mert vártam a bejelentett telefonhívást, ami elmaradt. Itteni telefonszámom: 714-296-10-72. (Ezeket megelőző „011” valószínűleg a kontinentális jelzés, ezt nem tudom biztosan. Az odaírt központ megmondja.) Majdnem biztosan itthon talál a hívás, ha müncheni idő szerint este 11 körül tárcsázzák a számot, – itt akkor kb. délután 3 az idő.

Időközben megkaptam a két visszaküldött kéziratot és a budapesti Kritika és Ludas Matyi kivágást. Mindjéért köszönet.

A dél-olaszországi tragédia szörnyűségei itt is nagy visszhangot keltettek.¹⁷ Hosszabb kísérletezés után sikerült telefonösszeköttetést kapni Salernóval: a ház, ahol laktunk, helyén maradt, lakói sértetlenek. A nagy nyomorúságban ez legalább vigaszféle. A tragédia mindkettőnket egészen közletről érintett, mint egy családi szerencsétlenség. Ami a „milyen szerencse, stb.” reflexiót illeti, az első érzés ilyenkor természetesen a megkönnyebbülés. De ezt követően megértettem azt a nehezen meghatározható lelkiállapotot, amilyenről néha az auschwitzot, gulagok pokolköreit megjárt és onnan valahogyan megmenekült emberek beszélnek: különös, viszolygó elégedetlenség, igen, csaknem szégyenkezés, önvád, – mintha nem lenne sportszerű a veszély idejében meglépni egy sorsközösségből. Ilyenkor vigasz arra gondolni, hogy ami sorsszerű, az mindenütt utánunk jön. Ahogy Pallas Athéné mondja Euripides *Iphigénia*-drámájának zárószavában: „A végzet hatalmasabb, mint az istenek.” Az istennő tudta, mit beszél.

A hajóladákat nyitogatom, és mint Schliemann a kisázsiai homokból és teveganékból kiásta Trója nyomait, úgy találok én is néha sárgult papiruszokat. Ez babracska munka, ahogy nálunk a Felvidéken mondták, és sok időbe telik, amíg valamiféle rendet csinálok, már ha lesz hozzá érkezésem és időm. A *Harminc ezüstpénz* kéziratát megtaláltam, még nem olvastam.

Az armageddon-hangulat, amiről ír, érthető.¹⁸ Néha úgy tetszik, már nem is emberi szándék, hanem természeti erők működnek a történelemben is, mint a földrengés vagy a szélvihar.

Az ünnepekre és azt követően kedves Feleségének és önnek békességes időt, jó munkát és egészséget kívánunk, sok barátsággal

Márai Sándor

San Diego, 1982. márc. 11.

Kedves Barátom,

III. 3-ról keltezett levele tegnap érkezett, ez derby-idő. A „Jegyzet”-et időközben megkaptam, várom a *Kereszkérdés* kéziratát. Mint írtam, ezt a témát elbeszélő prózai formában újra megírtam, ezért nincs értelme a hangjáték közlésének.¹⁹

Mindazt, amit a *Jób*-könyv címlapjáról ír, számomra megfelelő. Talán csak azt kell meggondolni, a címlap fekete-zöld-fekete színezése helyett nem előnyösebb-e ún. „blickfang” céljából zöld helyett kéket választani? Ez a szín erősebben szól. De ezt Ön jobban érti.

A közeljövőben írok a Weller kiadónak, és elszámolást kérek az ott raktáron lévő három könyv – *Erősítő, Föld, föld, Napló* – készletéről. Én is idejét látom tisztázni ezt.

Megkaptam az I. É.-példányát, köszönöm.²⁰ A pesti íróközgyűlés egyik tünete annak a bizonytalanságnak, amely újabban eltölti az otthoniakat. A század nagy ideológiai vitája – kommunizmus, stb. – lezajlott, pestiesen szólva a szöveg már senkit nem érdekel. Marad a probléma, hogyan lehet jobb életet teremteni a jelen időben? A parancsuralmi államok a maguk termelő erejével nem tudják emelni az életszínvonalat, ezért segítséget kérnek – és eddig kaptak – a Nyugattól, Magyarország pld. 8 milliárd dollárt. Ennek a kamatszolgáltatását csak akadozva bírják (l. a lengyel eseményeket). Ha a 8 milliárdot az inflációs értékről lefordítjuk 1939-es dollárra, tehát kurtítjuk 75%-kal, Magyarország ma 2 milliárd kemény dollárral tartozik a Nyugatnak. Termékei a nyugati piacon nem túlságosan keresettek, így a törlesztés, kamatfizetés egyre nagyobb probléma. Ezért a lazítások, gazdasági, néha társadalmi értelemben – politikailag soha. Az írók tiltakozása összefügg ezzel a helyzettel. (Ha a két világháború között Magyarország 2 milliárd kemény dollár adóssággal terheltlen létezik, kénytelen lett volna bejelenteni a gazdasági csődöt.) A csőd itt van ma, és a „jobb élet” afféle „fenn az ernyő nincsen kas” lébuskálás, aminek nincs komoly gazdasági fedezete. Az írók érzékenyek, neszelik, hogy jó arcot kell mutatni a Nyugat felé.

Elszaladt a masina, olyasmiről írtam, amihez nem értek, de mostanában mindennél jobban érdekel: lehet, hogy a nagy perben a döntő szót nem az ideológiai, politikai és (reméljük) nem is a fegyveres érvelés dönti el, hanem a gazdasági problémák? Az emberek megunták a félszázados ígéretést és jobb életet akarnak, még ma?

Nálunk egyelőre nincs változás. Egészségi gondok vannak, máskülönben élünk, ahogy lehet. Kőrmölök. Örülni fogok, ha megjelenik a *Jób*-könyv.

Kedves Feleségének a legjobbakat kívánjuk, mindkettejüket barátsággal köszöntjük, híve

San Diego, 8. 2. 82.

Kedves Barátom,

a *Naptárcsere* megérkezett, és sok „történelemelőtti” emléket idézett fel.²¹ A Hungária nyomda tulajdonosa Bródy²² volt, Szegedy-Szűcsnek nyoma veszett az emlékezetben. A papír, a betűk, a fametszetek, minden tanúskodik egy műveltségről, aminek a jelentőségét csak most, a távolból látni igazán. Nagyon köszönöm, hogy elküldte ezt a palackpostát.

A „Pegazus”-sal kapcsolatban felmerül a Holländer név, ő volt a tulajdonos, a keresztnév elkallódott.²³ Bíró Lajos Vera leányát vette feleségül, a házasság felbomlott a válásban. A Pegazus²⁴ múltbeli programja bizonyíthatja, hogy akkor is volt – ellenkező előjellel – emigráns magyar irodalom, mégpedig kitűnő.

A *Jób*...-ot újból átolvastam, két sorkihagyást illetve sorcserét találtam, egyik sem értelemzavaró. Nagy fáradtság és törődés lehetett a mostani körülmények között kihozni ezt a könyvet. Drukkolok, hogy az erőfeszítés ne legyen eredménytelen.

Amit arról ír, hogy a levelesládában felgyűltek személyes kérdések, itt is időszerű: egyik hajóláda tele van elevenek és holtak vagy félholtak leveleivel. Nem nyúlok hozzá, kriptalevegő árad fel a ládából.

Lola szeme változatlanul nagy gond, az itteni orvosok teniszjátékot kezdtek velünk, egyik dobja a labdát a másiknak. Ez nagy gond és szomorúság. Amit arról ír, hogy az időjárás befolyásolja a látásképességet, nála is tünet. Este jobb a látás, napfényes napszakban rosszabb.

Nagyon érdekel, amit készülő könyvéről ír.²⁵ Irodalomtörténeti jelentősége lesz, ha valaki őszintén megírja a magyar emigráns irodalom történetét. Hogyan hagyták cserben írók, kiadók munkáját, itt és ott. És mégis megtette a külföldi magyar író és kiadó a magáét, segítség nélkül, nagyon nehéz feltételek mellett.

Kérem, írja meg, ha híre jön, hogy beengedték (?) az új könyvet Magyarországra?

A nyár búcsúzik, legalábbis itt már őszi az idő. Kívánok Maguknak derűs napsütést, jó egészséget és békés, eredményes munkásságot. Ami engem illet, nem tagadom, fáradt vagyok, minden nap újra fel kell húzni az órát. De még ketyeg.

Kérem, jelentse kézcsókom Ursula asszonynak, mindketten barátsággal köszöntjük

Mindkettejüket

igaz híve

Márai Sándor

14

San Diego, 1983. okt. 7.

Kedves Barátom,

telefonbeszélgetésünk megnyugtató, hogy a szanatórium felcserei eredményesen kuruzsoltak, felfrissülten érkezett haza. Időközben megkaptam a két budapesti nyomtatványt, melyeket szíves volt elküldeni. Érdekes olvasmány volt Szántó népbiztos számvetése²⁶, bizonyosság, hogy az 1919-es közjátékot Károlynak módja lett volna megakadályozni, ha környezete nem befolyásolja. Sok minden másképp fordul, ha nincs ez a közjáték.

Mint mondtam, Csécsy Imre szomszédom volt a Krisztina-városban, jóhiszemű, becsületes ember. Jót akart és csalódott.

Az emigrációs könyvkiadás helyzete eléggé sivár. Az öregek elfáradnak, kihalnak, a fiatalokat felszívja az idegen környezet. És kevés a remény, hogy a hazai olvasók felé felhúzzák a sorompót.

A kimerítő nyár után itt a sirokkós koraőszt. Lolával támogatjuk egymást, ahogy lehet. Maguknak is ezt kívánjuk, kézcsókkal és barátsággal, híve

Márai Sándor

15

XI. 20. 83.

Kedves Barátom,

a könyvkiadással kapcsolatban megvallott optimizmusát osztom, mert az időszerű közlési médiumok – lemezek, hangszalagok – soha nem pótolhatják a könyvet. Akárhogy erőlködnek a bűvészinások, scripta manent, a könyv marad az író és olvasó találkozásának igazi médiuma. De az eltömegesedett, elgyáriasodott könyvtermelés korában nem egyszerű ez a találkozás. Mint az elmúlt években, ezidén is 280.000-nél több új kiadványt mutattak be az őszi könyvvásáron. Mint a leukémiás szervezetben a fehér vérszám csökkenésével felfalják a vörös vérszámot, úgy semmisíti meg a szellemi organizmusban a sok silányság az egészséget. Az „irodalom” egyre inkább maszek-tünet marad.

Tiszteletreméltó, ha akad még, aki – mint Ön is – megkísérli, hogy nyoma maradjon az időszerű özönvíz után is annak, amit valamikor irodalomnak neveztek.

Amit a hazaránduló és onnan érkező turistákkal kapcsolatban ír, igaz – a vezércikk elítéli, a hirdetés felcseréli a kommunista Eldorádó tüneteit.²⁷ Jellemző, hogy maszekesített és háztájasított, aztán milliárdos dollárkölcsonökkal meglocsolta édenkertben, ahol állítólag maradéktalanul elégedettek az emberek, a kommunista vezetőség nem engedheti haza a külföldi magyar irodalmat. Ha minden olyan kitűnő ott, miért félnek attól, hogy a nagy elégedettséget megzavarja néhány könyv vagy folyóirat?

Az, hogy a bevándorlóból idővel kitör a honvágy, nem változtat a törvényszerű tüneten, miszerint a kivándorló előbb-utóbb bevándorló lesz. A kérdés inkább, ha minden így fejlődik, lesz-e még hely ezen a földgolyón, ahová érdemes bevándorolni.

Mindkettejüknek a legjobbakat kívánjuk. Kérem kézcsókom továbbítását, barátsággal

igaz híve

Márai Sándor

Kedves Barátom,

telefonbeszélgetésünk elmúlt kedden megnyugtatót, hogy a depresszió csak átmeneti tünet volt, hangja, szavai magabiztosak. Ezek a lehangoltsági közjátékok öreg korban rutin tünetek, mint az emésztés vagy a vérkeringés zavarai. Régebben ilyenkor ellenszer volt a változatosság, de öregen ilyesmire már nem futja. És a munka... Írja, hogy a fiókban tartja egyelőre a kéziratot. Így vagyok én is az anti-krimivel, nem bízom a krimiben, sem magamban.²⁸ És általában az „irodalom céljában és értelmében”. Ha írok néha, ez olyan, mint a reggeli testgyakorlat, védekezés a szellemi elmeszedés ellen. Ha felnyitom a kéziratot és megkísérlem olvasni egyes oldalait, ez olyan, mint mikor az orvos sztetoszkóp segítségével figyel az embrió szívhangjait.

Respektálok elszántságát, ahogy a könyvhónap tervét kovácsolja.²⁹ Átmenetileg talán ez segít valamit.

Itt nincsen medve, ami visszamegy a barlangba, valamilyen groundhog nevű rágcsáló helyettesíti, de nincs sok dolga, mert az időjárás itt nem komoly probléma. Nappal sülünk, fővünk, éjjel didergünk, ez állítólag egészséges.

Kérem, tolmácsolja Uschi asszonynak mindkettőnk legjobb kívánságait.
Barátsággal híve

Márai Sándor

17

84. 2. 27.

Kedves Barátom,

a „könyvhónap” jobban hangzik ebben az emigrációs diaszpórában, mint a könyvhét vagy könyvnap, és talán ebben a keretben eredményesebb lesz a tervezett kísérlet. Az emigráns magyarság nem tudja, mit veszít, amikor megadja magát a nyelvi közönyösségnek. Idegen nyelven, akárhogy erőlködnek, csak félig-meddig tudják kifejezni magukat, és ha a magyar irodalom elhallgat idegenben, szegényebb lesz az életük. A „Griff” erőfeszítésének irodalomtörténeti jelentősége van.

Megkaptam és köszönöm a küldeményeket (*Irodalmi Újság, Végjáték a Duna mentén, Műhely*).³⁰ A végén kezdem: a tanulmányféle közlemény szerzője lelkiismeretes és jó szándékú, és számomra érdekes, amit ír, mert megkísérli perspektívába állítani egy írói pálya kísérleteit. A sirató kórus, mely a „polgári világ alkonya” miatt sópánkodik, nem éppen meggyőző. A megállapítás, hogy a szerző, mármint én, „elkötelezett vallomást tesz a polgár mellett”, annyiban helytálló, hogy ma is hiszem, „még mindig ez az osztály birtokolja a haladás lendületét”. Az eltömegesedett és gépesített világban a polgár, a „maszek” a katalizációs lehetőség megmenteni egy civilizáció humánus jellegét. De a tanulmány érdekes tünet. Az ajánlást beíró személyt nem ismerem, ezúton kérem továbbítani neki köszönetem a figyelmességért.

Amit a ponyváról ír, az járványszerű tünet. A világnézeti, hazafias és vallásos ponyva, ami ugyancsak virágzik, érdemben nem különb, mint a szex-ponyva. Ilyesmi mindig volt, de most intézményesebb, mint a múltban.

A kérdésre, mely szerint őszre könyvet adjak közzé, nem tudok most felelni, mert lassan körmölök mostanában, eltelnek hetek, mikor száradni hagyom a kéziratot. Talán májusra sikerül pontot tenni (a fele, rozogán, elkészült), akkor újra beszélhetünk erről. Ha olyan lesz (ami nem biztos), hogy érdemes a kiadásra, örülni fogok, ha ez alkalommal is a Griff lenne a kiadó. Köszönöm az érdeklődést.

Magunkról semmi újat, se jót, se rosszat. Biztatom, vagy talán csak áltatom magam, hogy téli fáradtság, ami jelentkezett.

Kérem, jelentse kézcsókom kedves feleségének, mindketten a legjobb kívánságokkal

híve

Márai Sándor

P. S. A *Végjáték a Duna mentén* – amint írja – csakugyan „ravasz” stratégiával szerkesztett iromány. A vallomások legtöbbje emlékeztet Karinthy remekére, a „Megmagyarázom a bizonyítványt”*** című groteszkre. De ami történt, túlságosan komor, hogy tréfát csináljanak belőle. A könyv hiányos, mert nem szólaltatja meg azokat az angol, szovjet stb. szemtanúkat, akik a „mi lett volna ha...”-kérdésre hivatottak felelni. Végül is a lengyelek hősiezen harcoltak a németek ellen, a csehek a német megszállásban élték át a háborút, a románok „kiugrottak”, és az eredmény annyi volt, hogy végül náci gyarmat helyett szovjet gyarmat lettek. Erről is hírt adhatna egyszer a magyar televízió.

18

84. 10. 1.

Kedves Barátom,

leveled a szerződéssel és a csekkel megérkezett, köszönöm mindjét. Mellékelten küldöm vissza az aláírott szerződést.³¹

A könyv kiállítását reád bízom, – igazad lehet, amikor úgy véled, ebben a sorvadó emigrációs könyvkiadásban nem lehet nagyszámú olvasóra számítani, akik olcsón veszik a könyvet, – s a mohikánok, akik még maradtak, nem sokat törődnek egy könyv árával. Érdekes lenne megbízhatót tudni, hogyan alakult az etnikus, emigráns könyvkiadás Nyugaton (balti népek, lengyelek, csehek, horvátok, románok), megjelenik ilyen etnikus könyv, veszik-e és mennyien? A magyar emigránsok hol kihálnak, hol elfásulnak, hol cinikusan közönyösek. A sorompó felhúzása ezen változtathat, de nemcsak azt kell figyelni, kísérleti léggömb ez a műsorszám, hanem azt is, adnak-e valutát a hazai könyvrendelőknek, hiszen egy országban, ahol nemcsak a könyvkiadás, hanem az árusítás is a hatalom kegyétől függ, a kereskedőnek önkényesen nincs módja kielégíteni vevők esetleges igényeit. Zavaros és sivár az egész helyzet. Mindenesetre ez lenne az alkalom, amikor a külföldi magyar szervezetek megkísérelhetik, hogy nagyobb tétel emigráns könyvet küldjenek Magyarországra. Pénzük lenne hozzá, kérdés, van-e őszinte hajlandóságuk.

A korrektúrát a lehető leggondosabban csinálom, és légipostán forduló postával visszaküldöm. Elnézést kell kérnem a Grifftól, Csonka Máriától és a nyomdától a sok betűhibáért, de hat hónappal ezelőtt az egyik szemem glaukoma tünetekkel megbetegedett, állandó orvosi felügyelet alatt vagyok, és írni, olvasni ezen a szemem nem tudok. Így aztán akárhogy vigyázok, sokszor melléütök írás közben. Másik szemem egyelőre működik, meddig, nem tudom.

Köszönöm szíves tájékoztatásod a Fr. Eu.-ot illetően, érdeklődéssel várom, lelkigyakorlatot tart-e az organizáció?³² Ha elhangzik az előadás, kérlek, szíveskedjél értesíteni.

Megkaptam és nagyon köszönöm a küldött könyveket. Krúdy mindig ajándék, csodálatos, mi kerül elő ebből a kincsesbányából. A folyóiratban érdekes a Bajcsy-Zsilinszky levélválogatás (akkor is, ha „doktorált”, ami nem lehetetlen) – tisztességes, jellemes magyar Don Quijote volt, még a német nácik is respektálták.³³ A magyar nácik aztán (hungaristák, Hungária legényei) felakasztották.

Meteorológiáról csak annyit, hogy kínos napokat éltünk át a közelmúlt hetekben, – nemcsak a hőség, hanem a sárga gázfelhő, ami leborította a partot. Hivatalosan óvták az embereket, ne menjenek a déli órákban az utcára, csak ha nem lehet másképp. Vén korban más egyéb mellett ilyen gondok is vannak.

Ursula asszonynak, kérlek, tolmácsold kézcsókom, mindketten a legjobbakat kívánjuk Mindkettőtöknek,

barátsággal

Márai Sándor

P. S. Levélzáráskor érkezett a második eresztés (*Szerelem*³⁴, két levél). Köszönöm az érdekes válogatást. Jó jel, hogy már ilyesmit is kiadnak. Ami a *Halotti beszédek* illeti, ez a versezet az elmúlt harminc esztendőben köztulajdonba került, még most is nyomtatják, szavalgatják, ha az angol antológiában közzé adják, nihil obstat. (Honoráriumot nem kérek.)³⁵ A *Művészet és szerelem* záróköteté a regényciklusnak (*Zendülők, Féltékenyek, Sértődöttek*) ha egyszer hat kötet *Garren műve* cím alatt, közös kötetben megjelenik, ez is kiadásra kerül, előbb nem. Mellékelem a leveleket.

Márai Sándor 1985. február 6-i levelének utóirata

P. S. Ami a *Polgár vallomásai* című könyv új kiadására vonatkozó ajánlatot illeti: nem egyezem bele, hogy akár ezt a könyvem, akár más régiebb vagy újabb munkám Magyarországon bármilyen formában közzéadják vagy előadják. Mindig nagy tisztesség lesz számomra, ha valamely könyvem eljut a hazai magyar olvasóhoz, de csak akkor egyezem bele könyveim magyarországi új kiadásába, ha az ország területéről kivonták a megszálló szovjet csapatokat, és a magyar nép demokratikus, szabad választáson megjelölte, milyen rendszerben kíván élni. Előbb nem egyezem bele könyveim hazai újra-kiadásába.

Kedves Barátom,

Vaszary Gábor halálhíre az idős kortársak számára figyelmeztetés, hogy egyedül marad az ilyen sereghajtó, mint a Norma-fa, ami körül kivágták az erdőt. Személyesen nem ismertem; tudom, írásainak jó visszhangja volt otthon is, idegenben is. Nyugodjék békében.

Meglepő, amit az emigráns orvos-közíró pálfordulásáról írsz.³⁷ Olvastam néhány cikkét, egy könyvét, és mindig az volt a benyomásom, hogy meggyőződéssel tart az ellenzékkel. Mi lehetett most a vonzó vagy taszító, ami átvitte a másik oldalra? Ha azt képzeled, hogy beépül és így eredményesebben tud folytatni valamilyen fogalomtisztázó munkát, azt hiszem, rövidesen észleli, hogy vigyáznak a körmére.

Köszönöm a folyóiratokat, az olvasmány egészében elgondolkoztató. A számvetések néha meglepően bátor hangúak. A versek között akad olyan is, amelyben a költészet energiája lüktet, – amit Arany ars poeticájában így fogalmazott: „Nem a valóság, annak égi mása”**** – ez a költészet. Az értekező próza a valóságról elégedetlenül ad hírt; a széppróza nyersen, néha büfögve beszél a hamari jóllakottság tüneteiről. Az elmúlt negyven esztendő hazai irodalmának mérlege sivár. Líra, tehetséges költők akadnak, dráma semmi, széppróza nem mérhető a két világháború között teremtett prózai színvonallal. Az esszében mindig mellébeszélés, ritkán őszinte állásfoglalás.

Mifelénk annyi az újság, hogy Lola karja lassan javul, de mindkettőnk közérzése: nagy fáradtság. Betegség és betegápolás huszonnégy órás műszak. El kell viselni.

Remélem, Nálatok az egészség nem gond. Amit az emigráns magyar könyvpiac elapadó érdeklődéséről és ezzel kapcsolatban kiadói munkád lassításáról írsz, érthető, de nem árt Camus tanácsára gondolni, aki azt mondta, Sziszifusz alapján elégedett ember volt, mert tudta, hogy hiába görgeti hegynek felfele azt a sziklát, de legalább volt mit görgetni.

Mindkettőtöknek legjobb kívánságainkat küldjük, sok szíves, baráti üdvözzel

Márai Sándor

Karinthy Ferenc levele Újváry Sándornak

Budapest, 1986. február 12.

Kedves Sándor Bátyám,

sajnálom, hogy Münchenben nem sikerült meglátogatni, kedves meghívásodnak eleget tenni, de hát olyan kurtúra szabott az időnk, ezúttal nem fért bele. Remélem, legközelebb több szerencsénk lesz. Most egy kéréssel, illetve kérdéssel fordulok Hozzád. Először is légy szíves add meg nekem, ha lehet, postafordultával, Márai Sándor jelenlegi címét. Nem is tudom, hol van, Amerikában, Olaszországban, én csak a műveit olvasom. Azt is megmondom, miért kérem. Egyik jelentős itthoni színházunk irodalmi tanácsadónak kért föl, és első gondolatom az volt: milyen szép lenne Márai egyik darabját felújítani, bemutatni. Tudom, hogy ő milyen intranszignens, és eddig minden hasonló kérést elutasított, úgy hallom – nem tudom, igaz-e vagy sem –, még a régi könyvei újrakiadásához sem járult hozzá. Én persze az újabbakat is ismerem, legutóbb *Naplójának* legfrissebb kötetét szereztem meg, olvastam hallatlan érdeklődéssel. De hát tempora mutantur, és talán ebben az esetben az ő szigora is megenyhül. Talán az én személyem se lesz számára idegen, hiszen egyike volt azoknak, akiknek biztatására mégiscsak az írói pályát választottam. Amióta elment, nem láttam, s úgy hallottam, nemigen kíváncsi az itthoniakra. Nekem azonban üzent, hogy szeretettel fogadta neki küldött és dedikált könyveimet. Talán Te is segíthetnél ebben. Mind az ő rábeszélésében, mind pedig, ha ez sikerül, a darab kiválasztásában. *A Kaland? A Kassai polgárok?* Vagy olyan, amelyet még nem játszottak, pl. a Casanova-darab? Akárhogy is: nagy dolog lenne. Nem hinném, hogy akár hivatalosan itt akadályokba ütköznek, ellenkezőleg, arról nem is beszélve, hogy a közönség milyen szeretettel fogadná.

Ide tolakszik egy emlékem. Amerikában járván Makkai Ádám barátunk meghívott az általa vezetett chicagói Kodály-körbe. A közönség enyhén szólva konzervatív volt, de még vitézi jelvényeket is láttam a gomblyukakban. Közös fellépés volt, kinti magyar írók és ideátról én. Egy kérdésre válaszolva olyasmit kockáztattam meg, hogy nagy magyar írók élnek külföldön is, de azért a magyar irodalom idehaza van. Talán soha ekkora tapsot nem kaptam. Ismétlem, ebben a korántsem „baloldali” vagy akár szimpatizáns környezetben. Most se tudok mást mondani, a nagy magyar írókat az itthoni magyar olvasóknak, nézőknek is meg kell ismerni. Ebben mindig hittem, és most is erősen hiszek.

Várom tehát Sándor bátyánk címét, de ha akarod, továbbítsd neki ezt a levelet is, vagy ha jobbnak találod, magam írok neki, ha tudom, hová.

Remélem, egészséges vagy és dolgozol. Munkádat messziről is figyelem, már amennyire módomban áll, és igazán nagyra értékelem.

A régi szeretettel, ragaszkodással ölel

Karinthy Cini

86. 2. 26.

Köszönöm, hogy szíves voltál megküldeni a mellékelt levelet, melyet részemről odasorolok a hasonlókhöz, amelyet az elmúlt hónapokban többet kaptam. Ilyesmire leghelyesebb nem is felelni.

Remélem, jól vagytok. Kézcsókom továbbítását kérve, barátsággal köszönt

Sándor

22

87. 4. 15.

Kedves Barátom,

köszönöm az együttérzést, a táviratot és a telefont.

Nem tudok most számot adni erről a sorscsapásról.³⁸ János negyvenkét éven át volt hűséges családtag, – a becsületesség, a ragaszkodás és a tapintat. Lola úgy képzelte, ha egyikünk elmegy, János majd vigyáz az ittmaradottra. Nem így történt.

Vigyázzatok egymásra. Barátsággal gondolok Reátok. Tolmácsold kézcsókom Ursulának.

Sándor

23

1988. 3. 2.

Kedves Barátom,

köszönöm a folyóiratokat és a Krúdy-könyvet. Az utóbbit köszönöm azért is, mert már csak ritkán olvasok másféle magyar betűt, mint (éjfél felé) verseket és aztán Krúdytól. A vénség múlhatatlan kísérő tüneteivel küszködöm, a látással, olvasással

zsugorian kell gazdálkodni. A közelmúlt évek sorscsapásai kihatottak az egészségesemre.

Itt szokatlanul rideg volt a tél, arktikus viharok nyuggették a partot.

A küldött folyóiratokban a megjelölt részek vigasztalóak, remélni engedik, hogy egyszer majd a Műemlékek Országos Bizottságának védelme alá kerülnek írói próbálkozásaim.

Remélem, eredményesen birkózol az öregséggel. Mindig öröm, ha idegondolsz. Kedves Feleségednek jelentsd kézcsókom, barátsággal gondol reád a vén

Márai Sándor

JEGYZETEK

*Márait megcsalja az emlékezete. Valójában 1947. június 6-án választották rendes taggá – *A szerk.*

¹A *San Gennaro* kiadására még ebben a hónapban, 26-án, a *Napló 1958–1976*. kiadására pedig ez év november 30-án kötöttek megállapodást.

²Újváry Sándor: *Osztrigamérgezés, avagy az ártatlan lány is férjhez mehet*. München, Griff, 1975.

³Gimes Ibolya: *Tücsökzene*. Versek. Illusztrálta Teleki András. München, Griff, 1976.

⁴Újváry Sándor 1977. március 1-i leveléből: „Ne vegye rossznéven, hogy egy kissé elkésve küldöm a megállapodást, de be kell, hogy valljam, hogy Ön az oka, mert legutolsó művét: *Napló 1968–1975*, amibe csak belekóstoltgattam, most végigolvastam, és annyira hatása alatt állok, hogy szinte szédülök a sok élménytől. Az egyes megállapításait úgy mormolom magamban, mint régen fiatal koromban Ady verseit. Megdöbbenve figyelek fel és érzem, hogy én milyen kis szellem vagyok az Ön nagysága mellett, ahogy salernói kórháznapjait leírja, mintha egy harmadik ember beszélne, egy örökké figyelő, akinek egyetlen célja a megfigyelés, és annak lényegének pontos visszaadása. Én bevallom őszintén, hosszú évekig Proust hatása alatt álltam, őt tartottam a legnagyobb íróművésznek, és most ámulva látom, hogy az Ön írásművészete, műveltsége, mindenem felülállása addigi idolumat is túlszárnyalja.”

⁵A *San Gennaro vére* és a *Szindbád hazamegy* című regények német nyelvű kiadására vonatkozott a megállapodás. A hetedik pont: „Az ügynökség az összes befolyó szerzői jogdíjából 10, azaz tíz százalékos közvetítési jutalékot vonhat le. Ezenkívül csak ha a kéziratok fotókópiás levonatai válnának szükségessé, ezek költségei. (A kurzívval szedett mondatot húzta ki.)

⁶Újváry 1977. június 21-i leveléből: „Természetesen, hogy nagyon faszíroztam a németnyelvű kiadást, és kár, hogy akkor az Ön *Sindbad geht Heim* c. regényének kézírata nem volt kezemben, mert azt javasoltam volna, hogy Krúdyval együtt [ti. a *Die rote Postkutsche* és a *Sindbad* című művekkel együtt – *A szerk.*] hozzák ki Önnek ezt a remek munkáját egy tokban.”

⁷Markus Bieler Arany János és Radnóti Miklós műveinek, illetve Márai *Szindbád hazamegy* című regényének német fordítója. Újváry Markus Bielernek Radnóti Miklósról szóló előadásáról ismertetést szeretett volna közölni.

⁸Újváry Sándor sógora, Zajtai Ernő.

⁹Újváry Sándor írta 1977. július 17-i levelében: „Magyarországról több könyvcsomagot visszaküldtek ezzel a bélyegzővel: »Non admis, Conv. de Lausanne 33 2/f«. Utána néztem, ez robbanásveszélyre való utalást jelent.”

¹⁰Keller Dezső Újváry Sándornak írott 1977. június 30-i levelét. Ebből idézve: „Kedves Sándor, a mellékelt képeslapot, amelynek drámai története van, mostanáig az íróasztalomon őriztem. Nem volt eröm megválni tőle: szegény Békeffi Pista talán utoljára írta le a nevét rajta. Június 8-án – halála napján – a Mátyás pincében ebédeltünk. Ebéd közben megemlítettem, hogy Tőled kaptam egy könyvet – Márai Sándor *San Gennaro vére* új kiadását – majd írják alá a lapot, amelyen megköszönöm. De aztán másról kezdtünk el beszélni, és csak a távozáskor, már az utcán búcsúzkodás közben jutott eszembe a lap, ott irattam alá Békeffivel. Este, egy baráti társasággal a Fészekben voltak. Éjfél tájban hazafelé indulóban, a klub kapuja előtt lett rosszul. A mentők bevitték a János kórházba, de segíteni ott már nem tudtak rajta: hajnalban meghalt...”

⁸Újváry Sándor sógora, Zajtai Ernő.

⁹Újváry Sándor írta 1977. július 17-i levelében: „Magyarországról több könyvcsomagot visszaküldtek ezzel a bélyegzővel: »Non admis, Conv. de Lausanne 33 2/ƒ«. Utánanézttem, ez robbanásveszélyre való utalást jelent.”

¹⁰Keller Dezső Újváry Sándornak írott 1977. június 30-i levelét. Ebből idézve: „Kedves Sándor, a mellékelt képeslapot, amelynek drámai története van, mostanáig az íróasztalomon őriztem. Nem volt erőm megválni tőle: szegény Békeffi Pista talán utoljára írta le a nevét rajta. Június 8-án – halála napján – a Mátyás pincében ebédeltünk. Ebéd közben megemlítettem, hogy Tőled kaptam egy könyvet – Márai Sándor *San Gennaro vére* új kiadását – majd írják alá a lapot, amelyen megköszönöm. De aztán másról kezdtünk el beszélni, és csak a távozáskor, már az utcán búcsúzkodás közben jutott eszembe a lap, ott irattam alá Békeffikkal. Este, egy baráti társasággal a Fészekben voltak. Éjfél tájban hazafelé indulóban, a klub kapuja előtt lett rosszul. A mentők bevitték a János kórházba, de segíteni ott már nem tudtak rajta: hajnalban meghalt...”

¹¹Újváry Sándor 1980. június 13-i leveléből: „Kedves, nagyra becsült Barátom, hosszú-hosszú hetek óta szeretnék Önnek beszámolni, de nem tehettem, mert oly nagy hátgerincfájdalmaim vannak, melyek szinte elviselhetetlenek.”

**Az idézet pontosan: „A vad kovács, a szenvedés / sötét pöröllyel döngöl engem, / szikrázva visszanézek, és / kormos dalát övéle zengem” – A szerk.

¹²Ekkor jelent meg Márai *Judit... és az utóhang* című regénynek első kiadása az Újváry Griff Verlag gondozásában. Ennek néhány példányát küldte el Újváry Sándor, és ezekből egyet dedikálva visszaküldött Márai.

¹³Komlós Aladár június 22-én halt meg. Újváry 1980. július 25-i levelében szólt róla: „A könyvek Magyarországról nem jöttek vissza, sőt Komlós Aladárnak ajánlva küldtem a kórházba, biztos megkapta, hogy elolvasta, azt nem tudom, de küldök egy lapkivágást a Menora című lapból. 88 évet élt Komlós Aladár, ez a zseniális kritikus író. Az ő otthon, két évtizeddel ezelőtt megjelent könyvében, emlékszem, olvastam egy Önről írott tanulmányát – ha jól emlékszem, a Nyugatban jelent meg.”

¹⁴A regény kiadásának gondolatát vetette fel Újváry. 1983-ban jelentette meg.

¹⁵A *Rómában történt valami* német és az *Ítélet Canudosban* angol fordításának kéziratáról van szó, melyet Újváry elküldött Sziklay Andornak betekintésre, de még nem kapta vissza.

¹⁶A *Judit... és az utóhang* példányai.

¹⁷1980. november 30-án földrengés volt Olaszország déli részén, melynek majd ezren estek áldozatul. Súlyos károk keletkeztek Nápoly, Avellino, Palermo, Potenza és Caserta tartományban. Mintegy 200 000 ember vált hajléktalanná. Márai 1967-től 1980 tavaszáig élt a Nápolytól délre fekvő Salernóban.

¹⁸Újváry Sándor 1980. december 25-i leveléből: „Kívánok mindkettőnk nevében jó egészséget, kiegyensúlyozott lelkiállapotot (amit én sajnos jelenleg nélkülözök), úgy érzem, mintha a 38–39-es esztendő levegője árasztaná el a földet, valami rettenetes feszültséget, zaklatottságot és embertelenséget tapasztalok, és ezt megerősítik az újságok hírei.”

¹⁹A *Jób... és a könyve* című kötet összeállításáról van szó, mely Márai 1960 és 1981 között írt hangjátékait és televíziós színjátékait tartalmazza, és még ebben az évben megjelent a Griff kiadó gondozásában. Egy tervezett, a kötet anyagát kísérő jegyzetről szól, melynek közlésétől elállt Márai. A *Keresztkérdés* című hangjátékot a Vigília 1996. októberi száma közölte.

²⁰I. É., előírás. Az Irodalmi Újság 1. számát küldte el Újváry 1982. február 26-i levelével együtt Márainak. Ebben egy rövid tudósítás olvasható a Magyar Írók Szövetségének 1981. december 12-én és 13-án lezajlott közgyűléséről. A lap közölte még Körössényi János felszólalását *Miért türelmetlenek az írók?* címmel.

²¹Márai Sándor: *Naptárcsere*. Hungária nyomda, 1935. (Hungária könyvek 2.)

²²Bródy Zsigmond.

²³Holländer Konrád.

²⁴Pegasus Verlag; Bécsben működött az 1920-as években. Itt jelent meg Márai *A mészáros* című kisregénye 1924-ben.

²⁵Újváry Sándor: *Magasfeszültség*. Egy emigráns kiadó és író visszaemlékezései. München, Griff, 1983.

²⁶Szántó Béla hadügyi népbiztos visszaemlékezései a Pártörténeti Közlemények 1959. 1., illetve a Hadtörténeti Közlemények 1959. 1. számában jelentek meg. Lehetséges azonban, hogy Szántó Zoltán – ki a Tanácsköztársaság idején a Vörös Hadsereg ezredparancsnoka volt – visszaemlékezéseire utal. Sz. Z.: *Vég és kezdet*. Bp., 1964, 1974.

²⁷Újváry a nyugati magyar sajtót bírálta 1983. november 5-i levelében.

²⁸Az író *Krimi* címmel közismertté vált, utolsó, befejezett regénye, mellyel 1985. szeptember 9-e körül készülhetett el. Az írás címe valójában: *Szívszerelem*. Ld. róla: Mészáros Tibor: „Félt, hogy hazakerül Ithakába” (*Mit hagyott ránk Márai?*) In: „Este nyolckor születtem...” *Hommage à Márai Sándor*. BÁR-könyvek. Szombathely, 2000. 327. Első kiadása: Márai Sándor: *Eszter hagyatéka és három kisregény*. Márai-életműsorozat. Sajtó alá rendezte Mészáros Tibor. Helikon, 2001.

²⁹Márai Újváry Sándornak következő, 1983. december 17-i soraira reagált: „Említettem Önnek azt is telefonon, hogy a jövő évben egy ún. könyv- és sajtóhónapot akarok a Nyugaton élő (több világrészen) magyaroknak szervezni. Mindenki örömmel vesz részt ebben, mert valamit kell már tenni a Nyugaton megjelent magyar írók

és könyvkiadók érdekében is. Hangsúlyozni kívánom, hogy kizárom azokat az írókat, akik otthon jelentetik meg műveiket – azok számára az otthoni könyvnap a mérvadó, és ők már eleve kizárták magukat mindenfajta nyugati emigrációs írói és sajtómegmozdulásból.”

³⁰Vásárhelyi Vera: *Harminc ezüstpénz*. Irodalmi Újság, 1984. 1. – Bokor Péter: *Végjáték a Duna mentén. Interjú egy filmsorozathoz*. RTV–Minerva, 1982. (Századunk) – Rónay László: *A polgári világ alkonya – Márai Sándor tükrében*. Műhely, 1983. 4. 3–14.

***Helyesen: *Magyarázom a bizonyítványom* – A szerk.

³¹Az 1984. szeptember 22-én kelt megállapodás Márai *Napló 1976–1983*. című kötetére vonatkozott.

³²Újváry Sándor 1984. szeptember 22-i leveléből: „A Szabad Európa ügyét illetően azok idején ők ajánlották fel, hogy kétszeri felolvasásra hozzák a tanulmányt, de mint a tegnapi telefonbeszélgetésem alkalmával velük meggyőződtem, hogy október 1-re a magyar osztály két vezetője, a Szabados és a Borbándi nyugdíjba megy, és az új vezetők felülvizsgálják az előző elhatározásukat. Én azon leszek, hogy ez a kiváló és kulturális szempontból nagy értékű tanulmány magyar nyelven is felolvasásra kerüljön.”

³³Vígh Károly válogatásában és bevezető tanulmányával jelentek meg Bajcsy-Zsilinszky Endre 1944. március 25. és április 3. között a rabkórházban, illetve 1944. július 2. és október 9. között a Fő utcai börtönből írott levelei a Tiszatáj 1984. márciusi számában. (38. évf. 3. 54–70.)

³⁴*Gondolatok a szerelemről*. Gyűjtötte és összeállította Dévald László. Bukarest, Kriterion, 1973. Az idézetgyűjtemény Márai Sándor szövegeiből is közölt.

³⁵Könnnyű László Újváry Sándoron keresztül szerezte meg Márai hozzájárulását a *Halotti beszéd* című versnek az általa szerkesztett antológiában való közlésére. – *Hungarian bouquet*. Selected poems. Editor-in-chief Konnyu, Leslie. Transl. Watson Kirkconnell, Maxim Tabory etc. St. Louis, Miss, American Hungarian Review 1984.

³⁶Újváry 1985. január 27-i levelének következő soraira reflektált Márai: „Közlöm Veled, hogy a Szépirodalmi Könyvkiadó az Artisjus útján ajánlatot tett 100.000 (százezer) Márai: *Egy polgár vallomásai* kiadására, egy kötetben, fedőlappal, 85 forintos áron. Dehát erről szó sem lehet, mint leveledben írod, és erre kilátást sem nyitottam nekik. A szerzői jogdíjakat nyugati valutákban utalják, felét a szerződés aláírásakor, felét a mű megjelenésekor. Ez az ügy tehát az elutasítással le is van zárva.”

³⁷Újváry Sándor 1985. június 8-i leveléből: „Még egy szomorú hírt kell közölnöm: Csernohorszky Vilmos, aki a könyvét elküldte nekem – valóban remek könyv volt –, megszűnt a Nemzetőr főmunkatársa lenni, mert szerepet vállalt a Magyarok Világszövetsége útján egy megindítandó lap szerkesztésében. Tollas Tibornak egy nagyon nagy csalódás, nálam volt, elmondta, hogy néhányan vele mentek át a Magyarok Világszövetsége támogatására. Széchenyi Kör címen alapítottak egy társaságot, amelyet otthonról irányítanak és pénzelnek. 30 éves barátságom szakadt meg vele...” Csernohorszky Vilmos (1929) orvos, közíró. Közte és Márai Sándor között a kontaktus Márai haláláig fennmaradt. Ld.: Cs. V.: *Pályám emlékezete. Egy orvos az idő sodrában*. München, 1999. – *Márai Sándor levelei Csernohorszky Vilmoshoz*. Műhely, 2000. 2–3. 138–143. – *Dr. Csernohorszky Vilmos visszaemlékezése Márai Sándorról*. Interjú. Műhely, 2000. 2–3. 164–166.

³⁸Fogadott fia, Márai János március 23-án hunyt el.

****Helyesen: „Nem a való hát: annak égi mássa” – A szerk.

Köszönetet mondunk a Márai-örökség kezelőjének, Irén Vörösváry-Wellernek, hogy hozzájárult a levelek közléséhez. – *A szerkesztőség*